

ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

Розглянуто загальні підходи в російській та українській історіографії щодо дослідження розвитку професійної освіти у Російській імперії в період із 1861 року і до 1917 року. Особливу увагу приділено стану вивчення професійної підготовки на українських теренах та, зокрема, на Півдні України.

Ключові слова: професійна освіта, історіографія, Південь України.

Рассмотрено общее положение в российской и украинской историографии относительно изучения развития профессионального образования в Российской империи в период с 1861 по 1917 гг. Особое внимание обращено ситуации с изучением профессиональной подготовки на украинских землях и прежде всего на Юге Украины.

Ключевые слова: профессиональное образование, историография, Юг Украины.

The general approaches in Russian and Ukrainian historiography on the study of the professional education development in the Russian Empire in the period from 1861 to 1917 were analysed in this paper. Particular attention is paid to the research level of professional training in the Ukrainian territory, and in particular in Southern Ukraine.

Key words: professional education, historiography, Southern Ukraine.

Історія розвитку професійної освіти впродовж тривалого часу залишається в числі актуальних науково-практичних проблем. У сучасних умовах значно посилюється інтерес дослідників до аналізу діяльності держави, громадськості, приватних осіб стосовно становлення і розвитку професійної освіти у другій половині XIX – на початку XX століття не тільки у великих промислових центрах, але і в низці «периферійних» регіонів. Історію вивчення досліджуваної проблеми ретроспективно можна розділити на три основних періоди відповідно основних етапів історії вітчизняної освіти і культури XIX – початку XXI століття.

Перший період – XIX – 1917 рік – зародження і розвиток системи підготовки професійних кадрів на півдні сучасної України. Формування початкової професійної освіти на етапі розвитку капіталізму в Росії в основних рисах досліджували відомі ліберальні науковці та педагоги В. К. Делла-Вос (директор імператорського технічного училища в Москві, а згодом начальник навчального відділу міністерства шляхів сполучення), І. О. Вишнеградський (член ради при міністерстві народної освіти, автор проекту промислової освіти), а також І. О. Стебуг [1-3]. Взаємозв'язки загальної і професійної освіти відстоювали представники революційної демократії – Д. І. Писарев і А. П. Шапов. Відомий педагог Є. М. Андреев [4] у 1868 році підкреслював, що першоосною технічної освіти є загальна освіта, яка повинна бути на вищому рівні. Спробу наукового обґрунтування економічної доцільності розвитку

початкової професійної освіти здійснили вчені-економісти І. І. Янжул і О. І. Чупров [5].

Історія становлення та розвитку професійної освіти в Російській імперії отримала своє початкове висвітлення в працях І. А. Анопова [6-8], А. Г. Небольсина [9], І. М. Максина [10], що вийшли в кінці XIX – на початку XX століття. Основною заслугою перерахованих авторів є зібраний ними фактичний і статистичний матеріал. Однак їх дослідження були написані з позицій офіційної історіографії і в основному відображали направленість політики уряду, що проводилася стосовно початкової і середньої професійної освіти. Інший підхід до технічної освіти був характерним для відомих російських учених К. Д. Ушинського [11], Д. І. Менделєєва [12-13] та їх послідовників. Вони виступали проти підміни загальної освіти ремісничою, вказуючи, що остання повинна базуватися на загальній підготовці. Доповнюють розмаїття проблеми фундаментальні праці потужної групи вчених-істориків Н. Р. Авінова [14], Б. Б. Веселовського [15], О. А. Головачова [16], Є. О. Звягінцева [17], С. В. Рождественського [18], які поставили своєю метою описати реформаторську діяльність російських правителів, висвітлити роль держави і суспільства (особливо земства) в історії освіти. Стан початкової і середньої технічної, комерційної та ремісничої освіти в Росії в період царизму розкрили С. А. Владімирський [див. 19] і С. М. Южаков [20].

Так, у монографіях А. Веселова [21-23] послідовно показано зародження і розвиток професійної освіти в Росії з докладним описанням окремих

навчальних закладів. Його заслугою можемо вважати укладання бібліографії з питань середньої професійно-технічної освіти в дореволюційній Росії. В монографії Н. Кузміна [24] розглянуті й проаналізовані проблеми історії і змісту роботи середніх та початкових технічних, сільсько-господарських, морехідних і залізничних навчальних закладів, міститься доволі цінний фактичний матеріал, а також статистичні дані.

Хоча дореволюційні дослідники і не написали синтетичних праць про минувшину професійної освіти на Херсонщині, але в узагальнюючих працях залишили помітний слід у відображенні питань зародження, становлення і розвитку цієї освітньої галузі в регіоні. Фундамент, закладений у працях дослідників кінця XIX – початку XX століття, дозволив продовжити вивчення даної проблеми в радянський період.

Другий період дослідження проблем професійної освіти припадає на 1917-1991 роки. Він співпадає з реформуванням і розвитком професійної освіти відповідно до ідеологічних стандартів радянської влади. На цей відтинок часу приходиться марксистська трактовка історії та розвитку професійної освіти, яка належала революційним марксистам: В. І. Леніну, Г. В. Плеханову та їх послідовникам. Вона відображала становлення концепції радянської школи і утвердження принципів формування партійно-державної моделі управління освітою. Г. В. Плеханов закликав пролетаріат вести боротьбу проти вузько-ремісничої освіти, насадженої царизмом, так як вона суперечила інтересам пролетаріату, гальмувала технічний прогрес. Важливість марксистської ідеї поєднання виробничого навчання з працею виділяв В. І. Ленін у роботі «Перлы народнического прожектёрства», де підкреслював, що ні праця, ні навчання і освіта без їх органічного зв'язку не можуть бути поставлені «на ту висоту, яка вимагається сучасним рівнем техніки і станом наукового знання» [25].

У виступах і статтях А. В. Луначарського [26], Н. К. Крупської [27], А. С. Бубнова [28], І. В. Ходоровського [29] обґрунтовувалася концепція єдиної, трудової і політехнічної радянської школи, ґрунтовно досліджувались педагогічні ідеї в галузі професійно-технічної освіти, висувувались принципи виховання робочої людини в умовах соціалістичної формації.

Низка робіт радянського періоду була присвячена органам і системі управління профосвітою. Управлінські підходи до професійної підготовки робітників продемонстровані в «Сборнике декретов и постановлений рабочего и крестьянского правительства по народному образованию», випущеному в 1919 році. Науковці радянської епохи М. І. Барбашов [30], М. М. Кузьмін [31], Ф. Ф. Корольов [32], І. К. Воєводський [33] опублікували нариси історії, присвячені окремим періодам і етапам розвитку соціалістичної професійної освіти.

Історія виникнення і становлення школи фабрично-заводського виховання описана

Є. Г. Осовським [34]. А, перша узагальнююча колективна праця по історії професійної освіти в СРСР видана під редакцією С. Я. Батишева [35]. Свій внесок у висвітлення проблем розвитку професійної освіти в дорадянський та радянський період внесли: М. К. Бочаров (загальне управління) [36], В. Г. Афанасьєв (соціальні особливості професійної освіти) [37], Ю. В. Васильєв [38], М. І. Кондаков [39], Т. І. Шамова [40], П. В. Худомлинський [41], В. А. Якунін (державне управління професійною освітою) [42], В. І. Логунов [43] (історичні хроніки і основи зародження профосвіти).

Історію розвитку початкової професійної освіти на загальноросійському рівні дослідив російський науковець Ф. Є. Довжко [44]. Узагальнена історія функціонування професійної освіти минулого століття відображена в монографії «Профтехобразование России: итоги XX века и прогнозы» під редакцією І. П. Смірнова [45].

Крім перерахованих авторів, питань професійної освіти в Російській імперії у своїх роботах торкалися Є. Г. Осовський [46] та інші автори. Ці дослідники виявили численні факти, узагальнили і уточнили висновки своїх попередників, розширили джерельну базу, ввели до наукового обігу нові документи і матеріали.

Однак майже всі праці радянських науковців були надто політизовані та методологічно тенденційні в оцінці ставлення царського уряду до професійної освіти. Найбільш випукло і системно історія дорадянської професійної освіти викладена в «Очерках истории школы и педагогической мысли народов СССР» і «Очерках истории профессионально-технического образования в СССР».

Третій етап дослідження професійної освіти в Російській імперії загалом і в окремих регіонах настав після розвалу Радянського Союзу і датується відповідно 1991 роком і до сьогодні.

Інтерес до історії професійної освіти в окремих регіонах і на теренах Російської імперії, остатнім часом набув особливої актуальності та став темою численних дисертаційних досліджень у Російській Федерації і частково в Україні. Так, у дисертації О. І. Єрміліна [47] через призму педагогічної та історичної науки розкриваються проблеми органів управління, структури суспільної підтримки та сама мережа професійних учбових закладів. Досліджувана проблема розглядається крізь призму педагогіки. Для нас важливо те, що дана праця є одним із перших комплексних досліджень, присвячених історії професійної освіти.

Привернула увагу розвідка М. І. Думченко [48]. Вагомий внесок у відтворення цілісної картини освітньої діяльності органів земської самоврядування України зробили В. В. Курченко [49], О. І. Мармазова [50]. Особливості земської освітньої політики на Лівобережній та Правобережній Україні розглянув Р. Л. Гавриш [51]. Разом із тим, маємо погодитися з думкою Л. Т. Рябовод, що «для підтвердження загальних тенденцій і закономірностей розвитку освітньої діяльності

земств необхідне глибоке дослідження її в кожному окремому регіоні» [58]. Широке дослідження педагогічної діяльності відомого освітнього діяча М. Р. Завадського, котрий певний час співпрацював із земцями Херсонської губернії, перебуваючи на посаді директора Єлисаветградського земського реального училища, провела І. А. Чернишенко.

Розвиток жіночої професійної освіти на українських теренах розглянуто в дисертації О. В. Аніщенко [52]. Дана проблема тільки вже стосовно Херсонщини знайшла відображення в дисертації В. Добровольської [53]. Просвітницька діяльність земств Херсонської губернії висвітлена у дисертації Н. М. Кузовової [54]. Рух за

впровадження української мови в навчальних закладах розглянула О. С. Морозова [55]. Просвітницьку діяльність окремих особистостей розглянуто у дисертаційних дослідженнях О. М. Бобкової [56] та Р. Р. Марутян [57].

Таким чином, розвиток професійної освіти в Російській імперії привертав і привертає увагу дослідників впродовж другої половини XIX – початку XXI ст. Характерно, що на сучасному етапі більшу активність проявляють російські науковці. Певні зрушення відбуваються і в українській історіографії даної проблеми. Однак, бракує комплексного дослідження розвитку професійної освіти на Херсонщині в період після реформи 1861 р. і до 1917 р.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Стебут И. А.* Избранные сочинения / И. А. Стебут. – Т. 2. – М., 1957.
2. *Стебут И. А.* Сельскохозяйственная школа» / И. А. Стебут // Вестник Европы. – 1872. – XII.
3. *Стебут И. А.* О постановке профессионального образования в связи с постановкою общего образования / И. А. Стебут. – М., 1898. – 68 с.
4. *Андреев Е. М.* О реальных училищах и профессиональных школах / Е. М. Андреев. – СПб., 1896. – 128 с.
5. *Чупров А. И.* Об экономическом значении образовательных и воспитательных учреждений для рабочего класса / А. И. Чупров. – СПб., 1898. – 73 с.
6. *Анопов И. А.* Опыт системного обозрения материалов к изучению современного состояния среднего и низшего технического и ремесленного образования в России / И. А. Анопов. – СПб., 1889. – 556 с.
7. *Анопов И. А.* По вопросу о мерах к наиболее быстрому, с наименьшими затратами, распространению в нашем отечестве высшего специального образования. Доклад общему собранию членов Русского технического общества 1 марта 1897 г. почетного члена общества И. А. Анопова. – СПб., 1897. – 24 с.
8. *Анопов И. А.* Современное состояние технического и профессионального образования в России / И. А. Анопов. – СПб., 1895. – 12 с.
9. *Небольсин А. Г.* Историко-статистический очерк общего и специального образования в России / А. Г. Небольсин. – СПб.: Тип. В. Киргибаума, 1883. – 258 с.
10. *Максин И.* Очерк развития промышленного образования в России (1888-1908 гг.) / И. Максин. – СПб., 1909. – 122 с.
11. *Ушинский К. Д.* Педагогические сочинения / К. Д. Ушинский: В 6 т. – Т. 5 / Сост. С. Ф. Егоров. – М.: Педагогика, 1990. – 528 с.
12. *Менделеев Д. И.* Заметки о народном просвещении России / Д. И. Менделеев. – СПб., 1901. – 55 с.
13. *Менделеев Д. И.* Народное просвещение и высшее образование / Д. И. Менделеев. – Соч.: В 25-ти тт. Л.-М., 1952. – Т. 23. – С. 60–123.
14. *Авинов Н. Р.* К вопросу о взаимных отношениях губернских и уездных земств / Н. Р. Авинов. – Саратов, 1904. – 190 с.
15. *Веселовский Б. Б.* Муниципализация и муниципальная политика в России / Б. Б. Веселовский. – СПб.: Рус. техн. о-во, 1914. – 20 с.
16. *Головачев А. А.* Десять лет реформ / А. А. Головачев. – СПб., 1872. – 102 с.
17. *Звягинцев Евгений Алексеевич (1869-1945).* – Архив РАН, ф. 537, 68 од. зб., 1933-1947.
18. *Рождественский С. В.* Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения. 1802-1902 / С. В. Рождественский. – СПб., 1902. – 318 с.
19. *Бим-Бад Б. М.* Педагогический энциклопедический словарь / Б. М. Бим-Бад. – М., 2002. – С. 345.
20. *Южаков С. Н.* Вопросы просвещения. Публицистические опыты. – Реформа средней школы. – Системы и задачи высшего образования. – Гимназические учебники. – Вопрос всенародного обучения. – Женщина и просвещение / С. Н. Южаков. – СПб., 1897. – 283 с.
21. *Веселов А. Н.* Низшее профессионально-техническое образование в РСФСР / А. Н. Веселов. – М., 1955. – 120 с.
22. *Веселов А. Н.* Профессионально-техническое образование в СССР. Очерки по истории низшего и среднего профессионально-технического образования / А. Н. Веселов. – М., 1961. – 132 с.
23. *Веселов А. Н.* Среднее профессионально-техническое образование в дореволюционной России / А. Н. Веселов. – М., 1959. – 115 с.
24. *Кузьмин Н. Н.* Низшее и среднее специальное образование / Н. Н. Кузьмин. – Челябинск, 1971. – 278 с.
25. *Ленин В. И.* Перлы народнического прожектерства / В. И. Ленин // Полное собрание сочинений в пятидесяти пяти томах. – издание пятое. – М.: Изд-во полит. лит., 1967. – Т. 2. 1895-1897. – С. 471–504.
26. *Луначарский А. В.* Задачи просвещения в системе советского строительства. Доклад на I Всесоюзном учительском съезде / А. В. Луначарский. – М.: «Работник просвещения», 1925. – 47 с.
27. *Крупская Н. К.* Педагогические сочинения в 10 т. – Т. 2. Общие вопросы педагогики. Организация народного образования в СССР. – М.: Изд-во АПН, 1958. – 512 с.
28. *Бубнов А. С.* Статьи и речи о народном образовании / Андрей Сергеевич Бубнов. – М.: Академия пед. наук РСФСР, 1959. – 416 с.
29. *Ходоровский И. В.* На фронте просвещения: Статьи и речи / И. В. Ходоровский. – М., 1926. – 96 с.
30. *Барбашев Н. И.* К истории мореходного образования в России / Н. И. Барбашев. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – 215 с.
31. *Кузьмин Н. Н.* Низшее и среднее специальное образование / Н. Н. Кузьмин. – Челябинск, 1971. – 278 с.
32. *Королев Ф. Ф.* Ленин и педагогика / Ф. Ф. Королев. – М.: «Педагогика», 1971. – 188 с.
33. *Воеводский И. К.* Профессионально-техническая подготовка кадров для тяжелой индустрии СССР (1917-1972) / И. К. Воеводский. – Курск: Курский пед. ин-т, 1973. – 260 с.
34. *Осовский Е. Г.* Образование и педагогическая мысль Российского Зарубежья / Е. Г. Осовский // Педагогика. – 1995. – № 3. – С. 41–47.
35. *Батышев С. Я.* Профессиональная педагогика: [Учебник] для студентов, обучающихся по педагогическим специальностям и направлениям / С. Я. Батышев. – М.: Ассоциация «Профессиональное образование», 1997. – 512 с.
36. *Бочаров М. К.* Наука управления: новый подход (точка зрения ученого) / М. К. Бочаров – М.: Знание, 1990. – 64 с.
37. *Афанасьев В. Г.* Научное управление обществом / В. Г. Афанасьев. – М., 1973. – 213 с.

38. Васильев Ю. В. Ценностные ориентации учащихся // Пути совершенствования образования г. Новокуйбышевска / Ю. В. Васильев – Самара : СамГПУ, 1998. – С. 25–28.
39. Кондаков М. И. Новое содержание образования и совершенствование учебно-воспитательного процесса / М. И. Кондаков. – М., 1974. – 178 с.
40. Шамова, Т. И. Кластерный подход к развитию образовательных систем / Т. И. Шамова // Взаимодействие образовательных учреждений и институтов социума в обеспечении эффективности, доступности и качества образования региона: материалы X Междунар. образовательного форума: В 2 ч. (Белгород, 24-26 окт. 2006 г.) / БелГУ; Отв. ред. Т. М. Давыденко, Т. И. Шамова. – Белгород: БелГУ, 2006. – Ч. I – 368 с.
41. Худомлинский П. В. Развитие системы повышения квалификации советской общеобразовательной школы (1917-1981) / П. В. Худомлинский – М., 1986. – 312 с.
42. Якунин В. А. Педагогическая психология / В. А. Якунин. – М. : Изд-во Михайлова, 2001. – 349 с.
43. Логунов В. И. КПСС – организатор восстановления народного хозяйства Центрального Черноземья (1921-1927) / В. И. Логунов. – Воронеж, 1970. – 344 с.
44. Довжко Ф. Е. Исторический опыт реформирования профессионально-технического образования в России. / Ф. Е. Довжко. – М. : Изд. центр Академии проф. образования, 1999. – 61 с.
45. Смирнов И. П. Профтехобразование России: итоги XX века и прогнозы / И. П. Смирнов. – М., 2000. – 786 с.
46. Осовский Е. Г. Образование и педагогическая мысль Российского Зарубежья / Е. Г. Осовский // Педагогика. – 1995. – №3. – С. 41–47.
47. Ермилин А. И. Развитие начального профессионального образования в России конца XIX – начала XX вв.: Дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / А. И. Ермилин. – Н. Новгород, 2004. – 190 с.
48. Думченко Н. И. Подготовка квалифицированных рабочих широкого профиля / Н. И. Думченко. – М. : Высш. шк., 1984. – 63 с.
49. Курченко В. В. Діяльність земств України у розвитку освіти (1864-1914 роки): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / В. В. Курченко. – Харківський держ. ун-т. ім. В. Каразіна. – Харків, 1998. – 16 с.
50. Мармазова О. І. Просвітницька діяльність земств в Україні (кінець XIX – початок XX ст.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / О. І. Мармазова. – Донецьк, 1998. – 180 с.
51. Гавриш Р. Л. Земське самоврядування в Україні і розбудова національної школи / Р. Л. Гавриш // Українська духовна культура в системі національної освіти. – Харків, 1995. – С. 95–97.
52. Аніщенко О. В. Розвиток професійної освіти жінок в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. ... канд. пед. наук / О. В. Аніщенко; Центр. ін-т післядиплом. пед. освіти АПН України. – К., 2000. – 20 с.
53. Добровольська В. А. Історія жіночої освіти Півдня України (1901-1910): автореф. дис. ... канд. іст. наук / В. А. Добровольська. – Дніпропетровськ, 2006. – 20 с.
54. Кузовова Н. М. Просвітницька діяльність земств Херсонської губернії (60-ті роки XIX – початок XX століття): автореф. дис. ... канд. іст. наук / Н. М. Кузовова. – Харків, 2007. – 20 с.
55. Морозова О. С. Рух за впровадження української мови в навчальних закладах України в кінці XIX – на початку XX століття: автореф. дис. ... канд. іст. наук / О. С. Морозова. – Донецьк, 2007. – 20 с.
56. Бобкова О. М. Адміністративна та культурно-просвітницька діяльність А. Я. Фабра на півдні України (30-ті – перша половина 60-х рр. XIX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук / О. М. Бобкова. – Дніпропетровськ, 2007. – 20 с.
57. Марутян Р. Р. Громадсько-просвітницька та наукова діяльність М. О. Каришева: Автореф. дис. ... канд. іст. наук / Р. Р. Марутян. – Запоріжжя, 2001. – 18 с.
58. Рябовол Л. Т. Розвиток земської освіти в Херсонській губернії (друга половина XIX – початок XX століття): автореф. дис... канд. пед. наук. – 13.00.01 / Л. Т. Рябовол. – Кривий Ріг, 2001. – 20 с.

Рецензенти: д.і.н., проф. Є. Г. Сінкевич;
д.і.н., проф. В. М. Дарієнко.

© Нагрибельний Я. А., 2012

Дата надходження статті до редколегії 12.02.2012 р.

НАГРИБЕЛЬНИЙ Ярослав Анатолійович. Аспірант за спеціальністю 07.00.01 – історія України заочної форми навчання Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Випускник історичного факультету Херсонського державного університету.

Коло наукових інтересів: історія морської та професійної освіти, історичне краєзнавство.